

UOT: 631.635.51.63

XİYAR BİTKİSİNİN KOLLEKSIYA SORTNÜMUNƏLƏRİNİN BİOLOJİ TƏSƏRRÜFAT ƏHƏMİYYƏTLİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**S.Ə. İSMAYİLOVA**
AKTN Tərəvəzçilik ET İnstitutu

Tədqiqatın annotasiyası müxtəlif coğrafi mənşəyə malik kolleksiya sortnünunələrin və hibridlərin bioloji əlamətlərinin və qiymətli təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsindən ibarətdir.

Aparılan tədqiqatlar nəticəsində sortnünunələr və yeni hibridlər arasından seleksiya nümunələri seçilmişdir.

Açar sözlər: seleksiya, hibrid, aqrotexnika, bioloji, morfoloji xüsusiyyətlər.

Ölkəmizin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri də respublika əhalisini yüksək keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsulları ilə təmin etməkdir.

Respublikada müxtəlif tərəvəz bitki növlərinin məhsuldar sortlarının seçilməsi, yeni əlverişli sort və hibridlərin yaradılması olduqca aktual məsələlərdəndir. Tərəvəz bitkilərinin seleksiya işi ilə məşğul olmaq vacib və zəruridir.

Xiyar bitkisinin seleksiya işini gücləndirmək üçün xaricdən alınmış müxtəlif coğrafi mənşəli sortnünunələrin bioloji təsərrüfat xüsusiyyətləri öyrənilmişdir. Ancaq bu sortnünunələrin bəziləri yerli şəraitə uyğun olaraq daxili imkanlarını biruzə verə bilmir, bəziləri isə müsbət keyfiyyətlərini göstərməklə, gələcək seleksiya işlərində istifadə olunur.

Xiyar bitkisi mühüm ərzaq əhəmiyyətinə malik olan qiymətli tərəvəz bitkilərindən biridir. Ölkəmizdə son 5 ildə xiyarın əkin sahəsi 14243 hektardan artıq, 209292 tondan çox xiyar istehsal edilir, məhsuldarlığı isə 137,0 sen/ha-a qədər olmuşdur. Bu məhsulun bir hissəsi emal olunur, qalan hissəsi isə təzə halda istifadə edilir.

Xiyar bitkisinin xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti. Xiyar dad və müalicə əhəmiyyətinə görə böyük maraq kəsb edən və hal-hazırda geniş yayılmış əsas tərəvəz bitkilərindən biridir. Ləzzətli dad, iyi, qidalılığı və müxtəlif xəstəlikləri sağaldıcı xüsusiyyətləri olan xiyardan həm təzə, həm də şorabaya qoyulmuş halda bütün ilboyu istifadə edilir ki, bu da onun geniş yayılmasına səbəb olmuşdur.

Xiyarın göy meyvələrinin tərkibinin çox hissəsini, yəni 94-97 %-ni su, yalnız 3-6 %-ni quru maddə təşkil edir. Lakin bu azacıq quru maddənin tərkibində çoxlu miqdarda mürəkkəb və qiymətli birləşmələr vardır ki, onlar da insan orqanizmi üçün həddindən artıq lazımlı olan mineral duzlar, üzvi turşular, efir yağları və vitaminlərdən ibarətdir. Xiyarın şirəsi orqanizmdə əmələ gələn bəzi şişlərə yaxşı təsir göstərir, böyrəkdə olan daşları və sidik turşusunda olan birləşmələridir.

Xiyarın bioloji xüsusiyyətləri. Xiyar, qabaqçı-çəkililər fəsiləsinə daxildir. Dünya kolleksiyasını ətraflı öyrənən A.N. Filov (1948) göstərmişdir ki, xiyarın 8-ci

yarımnövü mövcuddur. (Filina, Yapon, Çin, Cənub-Qərbi Asiya, Avropa, Amerika, Himalay, Hermofrodit (yabanı bitən). Bu yarımnövlərə tərkibində müxtəlif ekotip və qrup müxtəlifliyi daxildir. Xiyarın dünya sort müxtəlifliyi iki yarım növə bölünür. 8 növmüxtəlifliyi ilə birlikdə Şərqi-Asiya, 5 növmüxtəlifliyi ilə birlikdə Qərbi-Asiya.

Birinci yarımnövə zəifüklü, mayalanmış yabanc meyvlər aiddir ki, onun da üzəri ziyillərlə örtülmüşdür.

Vegetativ üzvləri kobud, iri, ziyilləri həddindən artıq, kobud olmaqla, meyvəsi, meyvə sapalğından çətin ayrılır.

İkinci yarımnövə aid olanlar isə sıx tüklü, üzəri hamar, vegetativ orqanları zəif, yumşaq olub, meyvələri meyvə saplağından asanlıqla ayrılır.

Xiyar bitkisi becərildiyi torpaq aerasiyasına (havalanmasına) xüsusi tələbkardır. Odur ki, torpağın yumşaldılması qaysağın ləğv edilməsi, üzvi və mineral gübrələrin vaxtında, optimal normada verilməsi, torpaqda olan mikroorqanizmlərin fəaliyyətini sürətləndirir və torpağın bioloji aktivliyini artırır.

Tədqiqatın material və metodikası. Tədqiqat işi üçün material beşillikdə (2011-2015) Tərəvəzçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutunun genofondunda olan sortnünunələrdən, yeni alınmış hibridlərdən ibarət olmuşdur. Tədqiqat işi üçün 6,0-10,0 sot ümumi sahə ayrılmışdır. Cəmi 25 sortnünunədən istifadə olunmuşdur.

Aqrotexniki tədbirlər və qulluq işləri vaxtında aparılmışdır. Toxunlar təmizlənilib, isladılmış və cücərdilmişdir. Əvvəlcədən arat olunmuş yuvalara 3-4 ədəd cücərmiş toxum olmaqla 140- 30 sm qida sahəsi verməklə, aprelin 25-dən- mayın 10-na qədər olan tarixlərdə səpilmişdir.

Bitkilərdə 2-3 yarpaq əmələ gəldikdən sonra hər yuvada 2 bitki saxlanmaqla seyrəltmə aparılmış, hər suvarmadan sonra kətmənləmə və dibdoldurma işləri yerinə yetirilmişdir. Xəstəliyə qarşı 2 dəfə Ridomil Gold Plyus funqisidi (10 l suya, 0,5 mq), zərərverici mənənəyə Emioloklopid (10 l suya 50qr), Sineb WP 1 dəfə (10 l suya 30 ml) qarışdırılaraq çiləyici (qollu asma

aparatu ilə AÇMGSH-1000) verilmişdir. Mineral gübrələrdən azot, üzvi gübrələrdən peyin, suvarma zamanı suya qarışdırılaraq verilmişdir.

Metodikaya uyğun olaraq digər biomorfoloji müşahidələr, ölçmələr: xiyar bitkisinə uyğun kolun, yarpaqların çiçək və meyvələrin təsviri aparılmışdır.

Tədqiqatın təhlili və müzakirəsi. Xiyar bitkisinin sortnümünələrinin yetişənliyə, məhsuldarlığa, xəstəlik və zərərvericilərə, abiotik amillərə qarşı davamlılığına və keyfiyyət göstəricilərinə görə seçmə işinin aparılması və onların gələcək tədqiqat işlərində istifadə edilməsidir.

Bəşillikdə (2011-2015-ci illər) təcrübə başlanğıc material pitomnikinin kolleksiya sahəsində qoyulmuşdur.

Təcrübə təkrarsız aparılmış, sortnümünələr olaraq "Azəri" sortu ilə müqayisəli öyrənilmişdir.

Başlanğıc material pitomnikinin kolleksiya sahəsində xiyar sortnümünələrinin fenoloji və qiymətli-təsərrüfat xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi. Xiyar sortnümünələrinin vegetasiya müddətinin uzunluğu, mühitdən asılı olaraq dəyişə bilər. Ona görə də tez yetişən sort və hibridlər yaradarkən onların yerli şəraitə uyğunlaşma qabiliyyəti, bioloji cəhətdən davamlılığı və yüksək məhsuldarlıq kimi göstəriciləri əsas götürülür.

2011-ci ildə xiyarın 10, 2012-ci ildə 9, 2013-cü ildə 10, 2014-cü ildə 12, 2015-ci ildə isə 12 sortnümünəsi öyrənilmiş və qiymətləndirilmişdir.

Kolleksiya sahəsində xiyar sortnümünələri öyrənilərkən müxtəlif coğrafi mənşəyə malik olan sortnümünələr qiymətli təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlərinə görə qiymətləndirilərək ən əlverişli olanları seçilmiş və onlardan gələcək seleksiya işində istifadə etmək qərarə alınmışdır.

Cədvəl 1. Kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin fenoloji dəyişənliyi (2011-ci il)

Sıra	Sortnümünələrin adı	Kütləvi çıxışdan			
		Dişi çiçəklərin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	İlkin meyvələrin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	1-ci yığıma qədər olan müddət (gün)	Axırncı yığıma qədər olan müddət (gün)
1	Nəzarət Azəri	32	40	47	62
2	Semkros	32	42	47	65
3	Juravlyonka	34	42	49	67
4	A-1	32	40	47	67
5	X-38	36	40	47	67
6	Abşeron-1	32	42	49	67
7	S-1	38	42	49	65
8	J-1	36	40	47	67
9	İzyaçny	32	40	47	67
10	Yerli Abşeron	36	40	47	65
11	Ş-36	38	42	49	67

Tədqiqatın nəticələrinə görə Semkros, S-1 və Yerli Abşeron sortnümünələri nisbətən tez yetişən qrupa daxil olmaqla vegetasiya müddətinin uzunluğu 65 gün, Juravlyonka, A-1, X-38, Abşeron-1, J-1, İzyaçny və Ş-36 sortnümünələri 67 gün olmaqla orta-

yetişən qrupa daxil olmuşlar. Nəzarət Azəri sortunda isə 62 gün müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 2. Kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin fenoloji dəyişənliyi (2012-ci il)

Sıra	Sortnümünələrin adı	Kütləvi çıxışdan			
		Dişi çiçəklərin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	İlkin meyvələrin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	1-ci yığıma qədər olan müddət (gün)	Axırncı yığıma qədər olan müddət (gün)
1	Nəzarət Azəri	34	40	58	76
2	Altay	30	38	56	73
3	F ₁ Ustyuy	31	43	59	77
4	F ₁ Restina	32	42	58	78
5	F ₁ Valday	34	42	60	80
6	F ₁ Timun putri salju	30	44	56	73
7	F ₁ Timun tera	30	42	58	78
8	F ₁ Timun tina	30	40	60	80
9	X-38	30	38	56	73
10	Semkros	30	40	58	75

Cədvəl 2-dən göründüyü kimi xiyarın sortnümünələri üzərində aparılan fenoloji müşahidələrdə, kolleksiya sahəsində sınaqdan keçirilən 9 sortnümünənin kütləvi erkək çiçəklərin ən tez (8,06-10,06) əmələ gəlməsi Rusiya mənşəli Altay, F₁ Ustyuy, F₁ Restina sortnümünələrində və nəzarət Azəri sortunda müşahidə edilmişdir.

Vegetasiya dövründə nümunələr eyni vaxtda səpilmiş və eyni vaxtda çıxış alınmışdır. Bəzi nümunələrdə isə müəyyən fərqlər alınmışdır. Kolleksiya sahəsində ən tez çıxış İndoneziya mənşəli F₁ Timun Tina, F₁ Timun Tera hibridlərində müşahidə olunmuşdur.

İlkin meyvələrin əmələ gəlməsi Rusiya mənşəli Altay F₁ Ustyuy, F₁ Restina və İndoneziya mənşəli F₁ Timun putri salju, F₁ Timun Tina, F₁ Timun Tera hibridlərində müşahidə edilmişdir.

2013-cü ildə aparılan tədqiqatlar nəticəsində xaricdən alınmış hibrid nəsilər seçilmiş, öyrənilmiş və qiymətləndirilmişdir. Hibrid nəsilərdən yerli şəraitə uyğun olan yeni seçilmiş xəttlər alınmışdır. Belə ki, hibrid nəsilərdə cücərtilərin əmələ gəlməsinin başlanğıcı 8.05-10.05 tarixə qədər, kütləvi cücərmə isə 12.05-16.05 arasında dəyişmişdir. Yan tağların əmələ gəlməsi kütləvi cücərtilərdən 10-14 gün sonra müşahidə edilmişdir. Erkək çiçəklər dişi çiçəklərdən əvvəl 6-10 gün arasında əmələ gəlir. Çiçəkləmədən ilkin meyvələrin əmələ gəlməsinə qədər olan dövr 10-14 gün arasında olmuşdur. Kütləvi çıxışdan axırncı yığıma qədər 69-75 gün arasında dəyişmişdir. Nəzarət Azəri sortunda isə 69 gün olmuşdur (Cədvəl 3).

2014-cü ildə Rusiya, Hollandiya və Qusarçay ZTS-dan alınmış 6 kolleksiya nümunəsi və mövcud sortnümünələr (Kapelka, Yerli Qusarçay, Konkruent, Mousenko, Uonashuckiy, Uba Dov PHT) təkrarsız, Azəri sortu ilə müqayisəli öyrənilmişdir.

Cədvəl 3. Kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin fenoloji dəyişənliyi (2013-ci il)

Sıra №-si	Sortnümünələrin adı	Kütləvi çıxışdan			
		Dışı çiçəklərin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	İkinci meyvələrin əmələ gəlməsinə qədər olan müddət (gün)	I-ci yığıma qədər olan müddət (gün)	Axırncı yığıma qədər olan müddət (gün)
1	Nəzarət Azəri	34	40	56	75
2	Altay	34	44	60	78
3	Ustyuyq seç.xətti	30	40	56	76
4	Restina seç.xətti	31	45	59	79
5	Valday seç.xətti	32	44	58	75
6	Timun putri salju seç.xətti	32	44	58	78
7	Timun tera seç.xətti	32	42	58	78
8	Timun tina seç.xətti	32	40	58	75
9	X-38	30	42	60	77
10	Semkros	30	40	58	75

Cədvəl 4. Kolleksiya sortnümünələri üzərində aparılan fenoloji müşahidələrin dəyişənliyi (2014-cü il)

Səpin sayı	Sortnümünələrinin adı	İlkin meyvələrin əmələ gəlməsi	Yığım			
			birinci	axırncı	toxumluq	kütləvi çıxışdan axırncı yığıma qədər olan müddət
Nəz.	Azəri	15.06	28.06	20.07	26.07	69
1	Timun Tera seç.x.	15.06	28.06	20.07	26.07	69
2	Timun Tina seç.x.	15.06	28.06	20.07	26.07	69
3	Timun Putrisalju seç.x.	16.06	28.06	20.07	26.07	69
4	Altay	15.06	28.06	20.07	26.07	69
5	Kapelka	16.06	28.06	22.07	26.07	71
6	Yerli Qusarçay	15.06	28.06	22.07	26.07	69
7	Ustyuyq	17.06	28.06	21.07	26.07	69
8	Semkros	15.06	28.06	20.07	26.07	72
9	Uonashuckiy	17.06	30.06	20.07	26.07	64
10	Mousenko	15.06	30.06	20.07	26.07	64
11	Uba Dov PHT	16.06	30.06	20.07	26.07	64
12	Konkruent	17.06	30.06	20.07	26.07	64

2014-cü ildə xiyarın sortnümünələri üzərində aparılan fenoloji müşahidələr qeydə alınmış 4-cü cədvəldən göründüyü kimi müxtəlif ölkələrdən gətirilmiş 12 sortnümünənin ilkin meyvələrinin əmələgəlməsi vaxtı birinci, axırncı və toxumluq meyvələrin yığıma dair aparılan fenoloji müşahidələrin nəticəsi göstərir ki, sortnümünələr içərisində 1, 2, 4, 6, 8 sayılı nümünələrdə digərlərinə nisbətən 2-3 gün meyvə tez yığılmışdır. Əksər sortnümünələrdə birinci yığım eyni vaxtda (28.06.2014) aparılmışdır.

Kütləvi çıxışdan sonra axırncı yığıma qədər qədər olan müddət, Kapelka, Semkros sortnümünələrində 72 gün, qalan nümünələrdə isə 69 günə bərabər olmuşdur. Uzun müddət məhsul vermə qabiliyyətinə malik olan Kapelka və Semkros sortnümünələri digərlərindən fərqlənmişdir.

2015-ci ildə isə Ukraynadan alınmış əlavə 2 sortnümünə və həmçinin mövcud

nümünələr (Quenn və Badov) təkrarsız öyrənilmiş və Azəri sortu ilə müqayisə olunmuşdur (Cədvəl 5).

Cədvəl 5. Kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin vegetasiya dövrünün uzunluğuna görə müqayisəsi (2015-ci il)

Sıra №-si	Sortnümünələrinin adı	Fenoloji müddət, gün		Çıxışdan yetişməyə qədər, gün
		Çıxışdan çiçəklənməyə qədər	Çiçəklənmədən yetişməyə qədər	
1.	Nəzarət Azəri	37	25	53
2	Timun Putri Saljudan seç.x.	37	23	53
3.	Timun teradan seç.x.	37	32	50
4.	Timun tinadan seç.x.	38	32	50
5.	Altay	37	25	53
6.	Kapelka	28	25	53
7.	Yerli Qusarçay	36	25	53
8.	Ustyuyq	27	25	53
9.	Semkrosdan seç.xətti	35	23	53
10.	Konkruentdən seç.xətti	37	25	53
11.	Queen	37	24	53
12.	Badov	37	23	53

2015-ci ilin cədvəlindən göründüyü kimi çıxışdan çiçəklənməyə qədər sortnümünələr arasında günlər 27-38 gün, çiçəklənmədən yetişməyə qədər 23-32 gün, çıxışdan yetişməyə qədər isə 50-53 gün arasında

dəyişmişdir. Nəzarət Azəri sortunda isə çıxışdan çiçəklənməyə qədər 37 gün, çiçəklənmədən yetişməyə qədər 25 gün, çıxışdan yetişməyə qədər isə 53 gün keçir.

Beləliklə, bütün sortnümünələr 50-53 gün olmaqla ortayetişən qrupa daxil olmuşdur.

Kolleksiya sahəsində olan sortnümünələrin qiymətli-təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlərinin təhlili

Qiymətli-təsərrüfat göstəricilərinə görə sortnümünələrdə bir bitkidən alınan məhsul 2,0-2,8 kq, nəzarət Azəri sortunda isə 2,8 kq olmuşdur. Göründüyü kimi, xaricdən alınmış sortların bəziləri nəzarət sortdan aşağı olmuşdur. Meyvənin kütləsi sortnümünələrdə 174,0-260,0 q, nəzarət sortda isə 144,0 q olmuşdur. Xəstəliyə qarşı davamlı P-37, X-38, Semkros və Yerli Abşeron sortnümünələri olmuşdur.

Cədvəl 6. Kolleksiya sortnümünələrinin qiymətli-təsərrüfat xüsusiyyətləri (2011-ci il)

Sıra №-si	Sort və hibridlərin adı	Məhsul vermə müddəti (gün)	Meyvənin kütləsi (q)	Meyvənin uzunluğu (sm)	Bir bitkidən alınan məhsul (kq)	Neçə gündən sonra xəstəlik müşahidə edilmişdir, gün
1	Azəri (Nəz.)	28	144,0	12,0	2,8	25
2	Semkros	26	220,0	10,0	2,5	26
3	Juravlyonka	25	210,0	12,0	2,0	24
4	P37	26	200,0	14,5	2,8	28
5	X38	21	260,0	12,6	2,4	26
6	Abşeron-1	26	179,0	14,0	2,0	24
7	S-1	24	225,0	10,5	2,8	24
8	J-1	28	240,0	12,6	2,6	22
9	İzyaçu	26	230,0	10,0	2,4	19
10	Yerli Abşeron	24	240,0	12,0	2,7	29
11	Ş-36	26	214,0	9,6	2,8	20

2011-ci ildə kolleksiya sahəsində olan Juravlyonka, Abşeron-1, A-1, S-1, J-1, İzyaçnyy, Yerli Abşeron və Ş-36 nömrəli sortnünunələr biolmorfoloji əlamətlərinə görə seçilməmiş və çıxış edilmişdir.

Cədvəl 7. Kolleksiya sahəsində olan sortnünunələrin məhsuldarlıq göstəriciləri, 2012-ci il

Sıra nömrəsi	Sortnünunənin adı	Məhsulvermə müddəti, gün	Meyvənin kütləsi, q	Meyvənin uzunluğu, sm	Bir bitkidən alınan məhsuldarlıq, kq	Nəçə gündən sonra xəstəlik müşahidə olunmuşdur
1	Nəzarət Azəri	17	200,0	18	2,0	24
2	F ₁ Timun putri salju	17	180,0	16	2,8	28
3	F ₁ Timun Tera	21	220,0	12	2,4	24
4	F ₁ Timun tina	20	200,0	14	3,5	30
5	F ₁ Valday	20	190,0	14	2,4	26
6	F ₁ Ustyuyq	20	160,0	16	1,7	24
7	F ₁ Restina	17	180,0	18	1,8	26
8	Altay	17	180,0	16	2,4	28
9	Semkros	17	220,0	14	2,8	26
10	X-38	17	200,0	12	2,7	28

Cədvəl 7-dən göründüyü kimi sortnünunələrin məhsul vermə müddəti 17-21 gün arasında olmuşdur.

Bir bitkidən alınan məhsul sortnünunələrdə 1,7-3,5 kq, nəzarət sort Azəridə isə 2,0 kq olmuşdur.

Meyvənin kütləsi 160,0-220,0 q arasında dəyişmişdir. Nəzarət Azəri sortunda isə 200,0 q olmuşdur.

Timun putri salju, Timun tina, Altay və X-38 nömrəli sortnünunələr nəzarət Azəri sortuna nisbətən xəstəliyə daha davamlı olmuşdur.

Cədvəl 8. Kolleksiya sahəsində xiyar bitkisinin sortnünunələri üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri (2013-cü il)

Sıra №-si	Sort və hibridlərin adı	Məhsulvermə müddəti (gün)	Meyvənin kütləsi, q	Meyvənin uzunluğu (sm)	Bir bitkidən alınan məhsuldarlıq (kq)	Nəçə gündən sonra xəstəlik müşahidə edilmişdir
1	Nəzarət Azəri	17	180,0	18	3,8	23
2	Altay	17	220,0	14	3,8	28
3	Ustyuyq hibridindən seç. xətt	20	240,0	12	3,7	28
4	Restinadan seç. x.	17	220,0	13	3,8	30
5	Valdaydan seç. x.	20	240,0	10	3,5	24
6	Timun putri saljudan seç. x.	17	190,0	12	1,0	31
7	Timun teradan seç. x.	21	240,0	14	3,5	26
8	Timun tinadan seç. x.	20	250,0	16	3,6	24
9	X-38	17	250,0	15	3,5	30
10	Semkros	17	240,0	15	4,0	28

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi bir bitkidən alınan məhsuldarlıq 1,0-4,0 kq arasında müşahidə olunmuşdur. Nəzarət sortunda isə 3,8 kq olmuşdur. Meyvənin kütləsi sortnünunələrdə 190,0-250,0 q, nəzarət Azəri sortunda isə 180,0 q olmuşdur.

Bələliklə, ən az məhsul verən sort Timun putri salju sortundan seçilmiş xəttə, ən yüksək məhsul isə

Semkros sortundan seçilmiş xəttə müşahidə olunmuşdur.

Xəstəliyə ən tez sirayətlənən Valday sortundan və Timun tina hibridindən seçilmiş xətlərdə müşahidə olunmuşdur. Xəstəliyə davamlı sort isə Restina sortundan və Timun putri salju hibridindən seçilmiş xətt və X-38 nömrəli sortnünunə olmuşdur.

Cədvəl 9. Kolleksiya sahəsində xiyar bitkisinin sortları üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri (2014-cü il)

Sıra sayı	Sortnünunələrin adı	Məhsulvermə müddəti (gün)	Meyvənin kütləsi, q	Bir bitkidən alınan məhsul (kq-la)
Nəz	Azəri	22	200,0	2,5
1	Timun Putri Saljudan seç. x	26	180,0	3,0
2	Timun teradan seç. x	22	200,0	3,8
3	Timun tinadan seç. x.	24	190,0	2,4
4	Altay	26	160,0	2,4
5	Kapelka	22	200,0	3,8
6	Yeni Qusarçay	26	190,0	3,0
7	Ustyuyq	24	140,0	2,6
8	Semkros	26	180,0	3,2
9	Uonashirskiy	22	200,0	2,6
10	Mousenko	22	220,0	3,2
11	Uba Dov PHT	22	200,0	2,0
12	Konkruent	24	160,0	2,6

Cədvəldən göründüyü kimi sortnünunələrdə məhsulvermə müddəti 22-26 gün arasında dəyişmişdir. Nəzarət sortunda isə 22 gün olmuşdur. Bir bitkidən alınan məhsul sortnünunələrdə 2,0-3,8 kq arasında, nəzarət sortda isə 2,5 kq olmuşdur. Meyvənin kütləsi sortnünunələrdə 140,0-220,0 q, nəzarət sortda isə 200,0 q olmuşdur. Ən məhsuldar sort kimi Timun Tera hibridindən seçilmiş xətt və Kapelka sortnünunəsi seçilmişdir.

2014-cü ildə Hollandiyadan alınmış sortnünunələr (Uonashirskiy, Mousenko, Uba Dov PHT) öyrənilmiş, biomorfoloji keyfiyyət göstəricilərinə görə aşağı olduğuna görə seçilməmişdir və növbəti ildə (2015) öyrənilməmişdir.

Cədvəl 10. Kolleksiya sahəsində xiyar bitkisinin sortları üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri (2015-ci il)

Sıra №-si	Sortnünunələrin adı	Məhsulvermə müddəti, gün	Meyvənin kütləsi, q-la	Meyvənin uzunluğu, sm-la	Bir bitkidən alınan məhsul, kq-la	Nəçə gündən sonra xəstəlik müşahidə edilmişdir
1.	Nəz. Azəri	24	180,0	18,0	3,8	30
2.	Timun Putri Salju seç. x.	24	170,0	22,0	3,5	37
3.	Timun tera seç. x.	24	180,0	20,0	3,5	37
4.	Timun tina seç. x.	24	160,0	18,0	2,4	38
5.	Altay	22	60,0	14,0	2,6	36
6.	Kapelka	20	160,0	12,0	3,8	36
7.	Yerli Qusarçay	23	200,0	15,0	2,7	30
1	2	3	4	5	6	7
8.	Ustyuyq sortundan seç. xətt	23	180,0	15,0	3,2	37
9.	Semkros sortundan seç. xətt	23	200,0	14,0	3,0	34
10.	Konkruent sortundan seç. xətt	23	260,0	12,0	2,7	30
11.	Queen	23	140,0	10,0	2,5	32
12.	Badov	23	160,0	14,0	2,7	30

10 nömrəli cədvəldə sortnünunələrin məhsuldarlıq göstəriciləri 2,4-3,8 kq arasında dəyişmişdir. Məhsulvermə müddəti Nəzarət Azəri sortunda 24 gün, Timun Putri Salju sortnünunəsində 22 gün, qalan

sortnünunələrə 20-24 gün arasında dəyişmişdir. Ən məhsuldar sortlar Timun putri salju, Timun terə, Kapelka, Ustyuyq və Semkros sortlarından seçilmiş xətlər olmuşdur.

Nəticələr

1. Qiymətli təsərrüfat əhəmiyyətli əlamətlərinə görə seleksiya və toxumçuluq şöbəsinin genofondundan götürülmüş və xaricdən alınmış sortnünunələr kolleksiya sahəsində öyrənilmiş və qiymətləndirilmişdir.

2. Sortnünunələr arasında müxtəlif yetişkənliyə, məhsuldarlığa, xəstəlik və zərərvericilərə, abiotik

amillərə qarşı davamlılığına və keyfiyyət göstəricilərinə görə seçmə aparılmışdır.

3. Beşillikdə kolleksiya sahəsində 25 sortnünunə rayonlaşmış Azəri sortu ilə müqayisəli olaraq sınaqdan keçirilmişdir.

4. Sortnünunələr biomorfoloji əhəmiyyətli əlamətlərinə görə öyrənilmiş, seçilmiş və qiymətləndirilmişdir. Seçilmiş sortnünunələrin seleksiya tədqiqat işi növbəti pitomniklərdə davam etdiriləcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ç.S.Əliyev, X.T.Abdullayeva, Mexanikləşdirilmiş texnologiya ilə xiyar istehsalının Abşeron bölgəsində tətbiqi. "Aqrar Elm Jurnalı" 2013. səh.30. 2. B.T.Məmmədzaadə Abşeronda becərilən xiyar sortlarının biomorfoloji xüsusiyyətləri. Bakı, Qanun 2008, səh. 120. 3. Məmmədov F.H., İsmayılova S.Ə. Tərəvəz və bostan bitkilərinin seçilmiş kolleksiya nümunələrinin bioloji və təsərrüfat xüsusiyyətləri. "Aqrar Elm Jurnalı". 2014 II hissə, səh.31. 4. Tərəvəzçinin sorğu kitabı. Azərbaycan Elmi-Təbiiat Tərəvəzçilik İnstitutu. Bakı-Qanun -2006, səh. 158-162. 5. Tərəvəzçiliyin inkişaf etdirilməsində elmin müdaxiləsi. Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Tərəvəzçilik İnstitutunun elmi əsərlərinin tematik məcmuəsi. Bakı Qanun-2008, səh. 120-122. 6. B.T.Məmmədzaadə, S.Ə.İsmayılova Azərbaycanda tərəvəzçilik, bostançılıq və kənd təsərrüfatı inkişaf tarixi və ərzaq təminatında yeri. Azərbaycanda yetişdirilən xiyar sortları, becərmə texnologiyası və toxumçuluğu səh. 60-66. "Asim-2010" MMC. 7. Azərbaycanda yetişdirilən əsas meyvə və tərəvəz bitkiləri haqqında qısa məlumat. İ. Cümşüdoğru, S. Əhmədov, D. Şabandayev. "Elm və təhsil", 2015, səh. 85-87.

Биоморфологические и экономические характеристики коллекционных сортов огурцов

С.А. Исмаилова

В статье дана информация о пятилетних результатах исследования по изучению биоморфологических и экономических ценных свойствах коллекционных образцов огурцов. В результате оценки среди образцов и гибридов были выделены сорта огурцов.

Ключевые слова: селекция, гибрид, агротехника, биологические, морфологические признаки.

Biomorfological and economical characteristics of samples of collected cucumber

S.A. Ismayilova

In the article there is given information about 5-year study results of biomorfological and economical characteristics of collection samples of cucumbers.

As a result of the sample and hybrid assessment the sorts of selection samples were selected.

Key words: selection, hybrid, agrotechnics, biological, morfological characteristics.